

11. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія / Оксана Маланчук-Рибак. — Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. — 499 с.
12. Маланчук-Рибак О. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін / Оксана Маланчук-Рибак // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. / Оксана Маланчук-Рибак. — К.: “К.І.С.”, 2004. — С.182–218.
13. Шашков С.С. История русской женщины / С.С. Шашков. — [2-е изд. испр., доп.]. — С.-Петербург: Типография А.С. Суворина. Эртелев пер., д. 11-2, 1879. — 370 с.

Кравченко О. В.

УДК 94 (477.7): 06.058+347.642 «18/19»

ТОВАРИСТВА ОПІКИ НАД ДІТЬМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.)

У статті аналізується процес створення добродійних товариств опіки над дітьми на Півдні України. Показана їх спеціалізація. Досліджено основні напрями діяльності товариств допомоги неповнолітнім.

***Ключові слова:** Діти, добродійне товариство, опіка, придулки, неповнолітні, патронат.*

Історія добродійного руху в Російській імперії ХІХ – початку ХХ ст. привернула до себе дослідників на початку 1990-х рр. Розпочалось вивчення діяльності окремих меценатів, розглядалася добродійність різних родин та організацій. Важливе історичне значення, на наш погляд, має

дослідження суспільної доброчинності, спрямованої на найбільш незахищену частину населення – неповнолітніх, які в силу об'єктивних причин (сирітство, соціально-економічні чинники) були не в змозі про себе подбати.

Як відомо, у другій половині ХІХ ст. у зв'язку з пом'якшенням законодавства у Російській імперії активізувалась діяльність громадських доброчинних товариств. У тому числі почали виникати товариства, які ставили за мету допомагати дітям – опікували, виховували, навчали, турбувались про подальшу долю своїх підопічних.

Реабілітаційна діяльність виправно-виховних закладів, у тому числі на Півдні України стала предметом дослідження полтавського педагога В. П. Шпак [53]. Діяльність доброчинних організацій на території Херсонської губернії досліджували миколаївський історик Ю. І. Гузенко [9], херсонські архівісти З. С. Орлова і О. І. Шинкаренко [22]. Сімферопольський історик А. М. Савочка висвітлював виникнення і розвиток благодійних товариств у Таврійській губернії [41–43]. Харківська дослідниця О.В. Кравченко аналізувала діяльність доброчинних товариств у сфері опіки над дітьми в Одесі [19]. Одеські вчені І. С. Гребцова та В. В. Гребцов ретельно дослідили історію державної опіки та громадської доброчинності на Одещині [7], І. С. Гребцова і С. А. Накаєва показали участь жінок в організації доброчинності у південних губерніях Російської імперії [6]. Але комплексно показати розвиток суспільної опіки над дітьми на Півдні України не представлялось можливим.

На території Південної України, до якої входили Херсонська, Таврійська та частина Катеринославської губерній, громадська доброчинність, зорієнтована на неповнолітніх, була досить розвинутою. Слід зазначити, що дітьми опікувалися різноманітні товариства загального типу, які крім того надавали допомогу дорослому населенню. Окремі жіночі, станові, етнічні, конфесійні доброчинні організації

також піклувались про малолітніх сиріт. Але функціонувала окрема категорія товариств, які ставили за мету винятково піклування над неповнолітніми. Отже, метою статті вбачаємо висвітлення основних напрямів діяльності добродійних товариств опіки над неповнолітніми та сиротами на території південноукраїнських губерній.

Одним з найбільших добродійних товариств Півдня України, що опікувалось покинутими дітьми, було Одеське товариство опіки над немовлятами та породіллями. Ідея створення товариства зародилась після відкриття в Одесі притулку для підкинутих дітей. 30 червня 1864 р. ініціативна група у складі 53 осіб звернулася до Одеського градоначальника І. Й. Велію з проханням про відкриття тимчасового притулку для підкидьків і декілька ліжок для найбідніших породіль [12, арк. 1–1 зв.]. Вони розробили проект притулку і планували відкрити в Одесі виховний будинок. Але, відповідно до діючого тоді законодавства, з 1828 р. заборонялось створювати нові виховні будинки в губерніях. Проте міністр внутрішніх справ П. О. Валуев дав дозвіл на відкриття в Одесі притулку для підкидьків [12, арк. 29].

Був обраний комітет тимчасового притулку для підкидьків і бідних породіль, до складу якого увійшли А. Лінк, С. Дунін, С. Гурович, В. Вагнер, П. Сокальський, І. Єфручі, Л. Лосський, М. Севатопуло та ін. На першому засіданні 23 липня 1864 р. обрали президента – відставного майора А. М. Абаза, віце-президентом став дворянин С. О. Дунін, директором притулку був обраний А. В. Лінк, його помічником – лікар П. С. Латрі, скарбничим став купець першої гільдії В.Ф. Вагнер, секретарем – надвірний радник В. Ф. Міхневич [12, арк. 7]. Фактично тимчасовий притулок був відкритий 22 серпня 1864 р. [12, арк. 12].

Майже за чотири роки, 17 травня 1868 р. комітет тимчасового притулку звернувся до Одеського градоначальника з проханням про затвердження проекту товариства для опіки

над безпорадними немовлятами і бідними породіллями та просив дозволити відкрити при притулку школу повитух [12, арк. 38]. З 1868 р. по 1890 рр. до притулку приймалися вихованці-підкидьки Одеського міського сирітського будинку. Міська дума надавала на їх утримання субсидію [46, с. 3–4]. 18 квітня 1873 р. був затверджений статут товариства опіки над немовлятами та породіллями [49, с. 1].

У 1873 р. притулок отримав назву «Павловський» на честь Новоросійського генерал-губернатора Павла Євстафійовича Коцебу (1801 – 1884), який дуже багато зробив для закладу. Лікар Андрій Вільгельмович Лінк (1812 – 14.03.1882) був директором притулку майже 18 років. Після своєї смерті усе майно заповів закладу. На екстреному засіданні товариства 8 квітня 1882 р. директором Павловського притулку був обраний лікар Феліціан Іванович Яхимович [26, с. 3, 8–9], який очолював заклад 9 років. Потім три роки директором правління притулку був Цезар Казимирович Горецький, а до 1914 р. протягом 20 років притулок очолював Ф. О. Спіра [46, с. 13–14].

Метою діяльності товариства було запобігання незаконному підкиданню дітей. Для цього товариство видавало щомісячну допомогу найбіднішим матерям, щоб вони залишали дітей при собі. Товариство утримувало притулок, до якого приймалися немовлята відомих матерів, які могли б приходити до закладу й годувати дітей грудьми, а також підкидьки, доставлені поліцією [49, с. 1–2]. На 1917 р. товариство відкрило при притулку пологове відділення, повивальну школу, лікарню для хворих жінок і дітей з аптекою, найбіднішому населенню надавалася безоплатна акушерська допомога на дому [50, с. 3].

Товариства виправних притулків для неповнолітніх на Півдні України діяли у Херсонській і Таврійській губерніях – в Одесі, Херсоні та Сімферополі. Їх створення розпочалось у 1880-х рр. Першим виникло Сімферопольське товариство

виправних притулків. Його заснування було пов'язано з ідеєю про створення спеціального притулку ще з 1872 р. Приватним гуртком була зібрана невелика сума – 307 руб., у 1881 р. написаний проект притулку, а 7 листопада 1882 р. відбулось перше зібрання членів новоствореного товариства [18, с. 426]. З ініціативи колишнього голови Сімферопольського окружного суду Д. Г. Тальберга (1853–1891) поблизу Сімферополя розпочалось влаштування притулку для малолітніх злочинців. Кошти на кримську колонію збирали за рахунок місцевих пожертвувань, а земля відводилась державна. Проектувалось влаштувати там сад, городи, ремісничі майстерні, скотний двір. Д. Г. Тальберга планувалось обрати почесним директором цієї колонії [39, с. 38].

У 1888 р. Сімферопольське товариство виправних притулків придбало за 6,1 тис. руб. дачу в декількох верстах від міста у відомого лікаря, громадського діяча М. А. Арендта (1833 – 1893) [45, с. 96]. Притулок для неповнолітніх злочинців був відкритий товариством 3 червня 1890 р. у с. Сарайли-Кіят Сімферопольського повіту [3, с. 426]. З 1893 р. при притулку почали діяти школи садівництва, бджільництва та реміснича майстерня [41].

У 1886 р. був затверджений статут і розпочало свою діяльність Одеське товариство виправних притулків для неповнолітніх. Капітал товариства становив 50 тис. руб., з яких 10 тис. руб. виділила міська дума [37, с. 12]. На початку вересня 1888 р. був закладений фундамент приміщення майбутнього притулку, яке складалось з трьох будинків: дім для 20 хлопчиків з наглядачем, їдальня й кухня [16, с. 576]. Притулок для малолітніх злочинців був відкритий 1 серпня 1889 р. [38, с. 486].

Товариство опікувало близько 50 хлопчиків віком від 10 до 19 років, переважали 14–17-річні особи, в основному засуджені вперше. За становою ознакою найбільше серед них було дітей міщан. У 1910 р., наприклад, представни-

ків міщанського стану нараховувалося 33, селянського – 17, дворянського лише 1 [35, с. 18–19]. У 1915 р. Одеське товариство виправних притулків розташовувалося на розі Хуторської вулиці та Високого провулку, будинок № 11, а виправний притулок – у власному будинку на Великій Фонтанській дорозі [1, с. 403].

На початку ХХ ст. Одеське товариство виправних притулків відкрило також виховно-ремісничий притулок для неповнолітніх жіночої статі, статут якого був затверджений 24 лютого 1901 р. [48, с. 3]. До притулку приймалися дівчатка віком від 10 до 14 років за рішенням суду, безпритульні та бездоглядні або жебрачки. Заклад влаштовувався спочатку на 20 неповнолітніх, за правильністю виховання й навчання спостерігав директор Одеського виправно-виховного притулку для неповнолітніх чоловічої статі [48, с. 4–5]. У притулках надавалася початкова освіта за програмою народних училищ. Діти навчалися домашньому господарству й ремеслам. При завершенні терміну перебування у притулку підопічні отримували від товариства необхідне взуття, одяг, білизну, за можливістю грошову допомогу. Товариство підшукувало вихованцям необхідну роботу [48, с. 7,9].

Питання про створення товариства виправних притулків і колоній у Херсоні обговорювалось на засіданні губернської земської управи ще у 1895 р. [15, с. 80–81] Притулок був створений не пізніше 1902 р. У закладі перебували хлопчики віком 12–16 років, в основному православні. У 1914 р. нараховувалося 25 вихованців [33, с. 14].

Початок Першої світової війни важкою ношею відбився на діяльності виправних притулків: вчителі, наглядачі, кучера, розсильні були призвані на фронт. Діти це сильно переживали. Вони були змушені брати на себе частину роботи й відповідальності в притулках. Директор Херсонського виправного притулку Г. Радоев писав: «З 18 липня по 1 серпня не було жодної втечі, жодної сварки, бійки, і я ще більше переконався, що ці діти, не дивлячись на свої злочинні діяння до визначення в притулок, на всі важкі уроки, винесені з

тюрем, етапів, кордегардій, змогли зберегти багато хорошого й чисто дитячого й потрібно лише уміння й любов до них, щоб розвинути в них ці якості» [33, с. 28].

Першим в Україні товариством патронату над колишніми злочинцями стало Одеське товариство покровительства тим, хто відбув покарання, і безпритульним [24, с. 1]. Статут був затверджений 15 серпня 1887 р., а сама організація була відкрита 22 жовтня 1887 р. [44, с. 86]. Її створенню передували такі події. 16 лютого 1886 р. присяжний повірений Яків Йосипович Альберт (1860 – 1888) у власному будинку на Пушкінській вулиці відкрив притулок та майстерню для бездомних і тих, що відбули покарання хлопчиків.

До створення такого закладу Я. Й. Альберта спонукало ознайомлення з європейським досвідом діяльності виправних притулків. Цей досвід він набув перебуваючи за кордоном на лікуванні, куди був змушений виїхати, покинувши через хворобу навчання в університеті [20, с. 732].

Притулок-сховище, відкритий Я. Й. Альбертом, існував не офіційно, тому виникла потреба його легалізації. 5 листопада 1887 р. Одеське товариство покровительства тим, хто відбув покарання, і безпритульним прийняло у своє відання майстерню і притулок, але Я. Й. Альберт до своєї смерті 18 листопада 1888 р. завідував цими установами [44, с. 86]. Діти його дуже любили, називали «вчитель». У перші роки існування закладу там проживали усього 23 дитини, лише 6 – повернулись на злочинний шлях [20, с. 732]. Я. Й. Альберт використовував щодо дітей нетипові на той час методи виховання – дотримувався принципу не примушування, тобто дозволяв дітям самим обирати – чи повертатися до притулку, чи йти з закладу [4, с. 188].

Метою створення Одеського товариства було надання моральної й матеріальної допомоги колишнім засудженим неповнолітнім, сиротам, безпритульним дітям, а також малолітнім до 14 років, які були судом та законом звільнені від покарання. Організація діяла за рахунок членських і до-

брокчинних внесків. Суттєву допомогу товариству надавала родина графів Толстих – М. М. Толстой-старший і М. М. Толстой-молодший входили до складу комітету товариства. На їхні кошти купувалось обладнання для майстерень, одяг, взуття, посуд, білизна, розширювалось приміщення притулку [5, с. 56]. Одеський міський голова Г. Г. Маразлі пожертвував 1 тис. руб. товариству, міська дума виділяла субсидію по 500 руб. щорічно, Одеське земство – 300 руб. на рік. Відомі особи читали на користь товариства лекції – І. І. Мечников, Г. І. Рассомо, М. В. Шимановський. Останній у вересні 1892 р. був обраний головою комітету товариства. 12 вересня 1893 р. було відкрито нове двоповерхове приміщення притулку й майстерень товариства на території Ботанічного саду, виділеній безплатно міською думою [44, с. 86–87]. У 1898 р. з ініціативи та коштом почесного члена Г. Г. Маразлі товариство відкрило відділення для неповнолітніх повій [44, с. 88].

На 1 січня 1907 р. у притулку-сховищі товариства перебувало 23 хлопчики віком від 11 до 18 років. Після закінчення терміну перебування дітей у сховищі їх відправляли до приватних майстерень для навчання ремеслам, віддавали батькам, відправляли під опіку родичів [25, с. 17]. Головою комітету товариства була у 1907 р. Є. В. Кукуранова, членами комітету – К. К. Вітте, М. О. Юзефович, О. Й. Альберт, В. О. Бертенсон, Е. М. Гільчер, Я. С. Балабан, С. Л. Стецький, П. Г. Меліков [25, с. 25].

Подібні функції виконувало з 1914 р. Одеське товариство патронату над неповнолітніми, яке здійснювало допомогу й заступництво неповнолітнім особам, притягнутим до суду й слідства; дітям, які звільнялися з місць позбавлення волі, а також тим, хто «постраждав від злочинів або знаходився під впливом середовища, що негативно впливало на їх моральність» [51, с. 1].

Окремим напрямком діяльності добродійних товариств можна вважати допомогу хворим та ослабленим дітям. Цю мету в Одесі реалізовувало товариство опіки над хворими

дітьми, створене 4 жовтня 1887 р. [34, с. 3]. За статутом воно мало право влаштовувати лікарні, амбулаторії, літні санітарні станції. Кошти товариства склалися з щорічних та одноразових членських внесків, сплати за лікування, випадкових пожертвувань речами та грошима, нерухомого майна, прибутків від вистав, концертів, публічних читань тощо [47, с. 1, 4].

На першому засіданні Ради головою товариства була обрана Л. І. Курис, заступником голови Н. Я. Шведова, скарбничим Н. К. Вейс, секретарем А. Ю. Тимченко. Правління лікарів очолив доктор Томашевський [34, с. 3].

18 травня 1888 р. на Хаджибейському лимані на хуторі Усатово на найманій дачі Марголіна була відкрита санітарна станція на 30 осіб. Приміщення представляло собою дім з восьми кімнат. Господарською частиною завідували заступник голови товариства Надія Яківна Шведова (1852 – 1892) та член товариства Федір Никифорович Шведов (1840 – 1905). Медичну частину очолювали лікар В. В. Филипович та член правління доктор Гольд [32, с. 3].

У перший рік існування станція діяла лише по 5 вересня, за цей час було прийнято 62 дитини віком від 2 до 15 років: 40 дівчаток і 22 хлопчики. Вони загалом провели 2936 днів. Серед дітей троє були круглими сиротами та 27 дітей не мали батька, отже, переважна більшість дітей були сиротами вдів, притому прислуги та робітників. Декілька дітей прибули з притулків: лютеранського, імператриці Марії, єврейського сирітського, училища глухонімих. За національністю переважали росіяни (41), були євреї (10), німці (6), поляки (4) та один італієць. Серед хвороб у дітей переважала золотуха (39 осіб) [32, с. 6–7]. Наступного 1889 р. на станції перебувало вже майже 100 дітей [21, с. 514]. Різні приватні особи та організації надавали товариству безоплатну допомогу: службовці кінної залізниці безкоштовно перевозили різні речі для станції, аптеки Гаєвського, Натанзона та Центральний склад аптекарів надавали безплатно ліки [32, с. 6].

На зібрані за підпискою кошти, на землях пожертвуваних графом Михайлом Дмитровичем Толстим (близько 10 десятин), товариство розпочало будівництво власного приміщення станції, яке було закінчено 23 травня 1890 р. З 3 червня по 25 серпня 1890 р. на станції лікувалося 116 дітей, з них безкоштовно – 45, інші за незначну плату “соразмерно со своим имущественным состоянием” [40, с. 15].

Для влаштування амбулаторної лікарні член Ради товариства О. О. Мочутковський у пам’ять своєї матері К. О. Мочутковської збудував власним коштом дім на землі розміром 500 кв. сажнів, відведений містом [34, с. 6–7]. 15 травня 1890 р. амбулаторія розпочала працювати, а вже до 1 жовтня 1890 р. у ній було надано допомогу 3015 хворим дітям, надано 6389 порад і 376 ванн. Перевага у відправленні до санітарної станції та амбулаторії надавалася круглим сиротам, дітям найбідніших батьків та вихованцям Одеських добродійних установ. На станцію на приймалися діти молодше 2 років і старше 13 років (хлопчики), а дівчатка старше 15 років [40, с. 10, 16]. Одеське товариство опіки над хворими дітьми проіснувало понад 30 років: у 1917 р. воно знаходилося на Старопортофранківській вулиці, 38 [2, с. 82].

З 1901 р. в Одесі функціонувало дамське опікунство над бідними та хворими дітьми, засноване парафіяльним добродійним товариством при римсько-католицькій церкві. До складу установи, яку 1904 р. очолював декан Одеської римсько-католицької церкви Казимир Варпуцяньський, входили К. Березовська, М. Ястржембська, С. Стемпковська, М. Аллар, В. Гаєвська, О. Кавинська, Ц. Кржечковська, В.- Ж. де-Лестранж, В. Лонська, М. Маєвська, С. Мицинська, Е. Павані, В. Піотровська, Ю. Трачевська [27, с. 3].

Діяльність опікунства виявлялась у забезпеченні найбідніших учнів теплим одягом, білизною, взуттям. З 700 дітей, які навчалися в училищі, 360 отримали в 1904 р. 1064 пред-

мети одягу на суму 1561 руб. 17 коп. [27, с. 15]. Видавалися теплі сніданки, влаштовувалася на Різдво ялинка, надавалась медична допомога дітям. Зокрема, дві дитини були відправлені за рахунок опікунства до дитячої санаторної станції на Хаджибейському лимані. За їх шеститижневе перебування опікунство заплатило станції по 20 руб. за кожного [27, с. 18].

У 1904 р. дамське опікунство про бідних і хворих дітей відкрило літню колонію на Середньому Фонтані, придбавши дачу Н. та М. Купиних [27, с. 19]. Дача була розташована у тінистому садку, двохповерхова, з 15 кімнатами, з кухнею, пральнею, терасами, балконами, сараями та ін., близько до моря, розрахована на 40–50 дітей [27, с. 26]. У 1904 р. в колонії перебувало 98 дітей, з них 22 – по 2 місяці [27, с. 27]. У 1909 р. у літній колонії протягом трьох сезонів перебувало 105 дітей [28, с. 4], у 1910 р. відпочивало в колонії 42 хлопчики та 84 дівчинки [29, с. 2].

У 1890-х рр. під впливом європейських традицій в Російській імперії стали відкриватись добродійні товариства опіки над дітьми, метою яких було сприяння фізичному та моральному вихованню, турбота й захист дітей від жорсткого поводження з боку батьків, дорослих. Фізичний і духовний розвиток дітей мав важливе значення для суспільства. У 1892 р. виникло Одеське товариство сприяння фізичному вихованню дітей з відділом «захисту дітей від жорсткого з ними поводження і шкідливої експлуатації» [3, с. 945].

З 1895 р. товариство відкрило лікувальну дитячу колонію на два відділення. Для дівчаток відділення відкрили на дачі на Великому Фонтані в 15 хвилинах від моря, завдяки зібраним пожертвуванням, організованій виставі та членським внескам. Для хлопчиків було безкоштовно надано приміщення народного училища в 10 хвилинах від берега. За два сезони у 1896 р. колонію відвідало 125 дітей: 65 дівчаток і 60 хлопчиків – вихованців міських та народних училищ [30, с. 9]. Лише за 8 років діяльності (з 1895 р. по 1902 р.)

колонію відвідало 1380 дітей, на що було витрачено близько 24 тис. руб., перебування одної дитини обходилося в 24 руб. за літо [8, с. 237].

Товариство влаштовувало безкоштовні екскурсії дітей на Ланжерон [30, с. 5]. 21 травня 1896 р. в екскурсії взяло участь до 900 дітей шкільного віку. Товариством були організовані уроки плавання для навчальних закладів, відкрита школа плавання у відділенні Чорноморського яхт-клубу, яку відвідували підлітки від 11 до 20 років (більшість з них 14–16-річні). Проводились також уроки греблі. Почесним головою товариства був Г. Г. Маразлі, почесними членами – Н. М. Зелена, О. П. Демидова, княгиня Сан-Донато, В. М. Лігін, П. Ф. Лесгафт [30, с. 3].

У 1910 р. під керівництвом М. М. Павлова-Сільвинського було створене Севастопольське товариство сприяння вихованню та захисту дітей. Воно відкрило школу та два літні майданчики, які працювали з травня по вересень [42, с. 155].

У 1896 р. був затверджений статут Херсонського товариства сприяння фізичному вихованню дітей [52, с. 2]. У перші роки існування товариства його діяльність була зосереджена головним чином на облаштуванні дитячого майданчика та проведенні вистав. У 1911 р. відкрило дитячу літню колонію у порту Скадовськ [23, с. 4]. Ідея про відкриття колонії виникла у квітні 1910 р., коли на засіданні правління товариства обговорювалось це питання й було створено спеціальну комісію для організації колонії. Комісія опікувалася пошуком коштів, визначила місце розташування колонії, підбором інвентарю, частину якого було взято з ясел товариства. Виявилось понад 150 дітей, які претендували на перебування у колонії. Лікарями було відібрано лише 22 хлопчики та 25 дівчаток переважно хворих на малокров'я [23, с. 5].

У 1897 р. було створено товариство опіки над дітьми у Маріуполі Катеринославської губернії, яке того ж року відкрило притулок-ясла на 20 осіб. У 1898 р. 17 дітей постійно

проживали у притулку, ще 32 приходили щоденно [3, с. 174].

28 вересня 1899 р. виникло товариство опіки над дітьми в Керчі. 8 липня 1900 р. товариство відкрило притулок для сиріт, який у першій половині 1909 р. був переданий у збудований коштом вдови почесного громадянина Олени Костянтинівни Калініної та дочкою почесного громадянина Надією Костянтинівною Месакусуді дім. Благодійниці пожертвували 20 тис. руб., звели будинок на Карантинній вулиці з власною школою, кухнею та ігровим майданчиком на 53 дитини [11, арк. 98].

У 1910 р. товариство облядало «Краплю молока». У 1912 р. з «Краплі молока» було видано 39607 пляшок молока, з яких 792 великих, 16190 малих пляшок за плату, за зменшену плату Лізі боротьби з туберкульозом, створеної 1911 р. – 1523 великих пляшки та безплатно – 18347 малих та 2755 великих пляшок [36, с. 106].

Серед національних товариств допомоги бідним дітям можна виділити насамперед єврейські. Товариство піклування над бідними і безпритульними єврейськими дітьми м. Одеси, яке виникло у 1899 р., утримувало дитячу безплатну їдальню, денний притулок, інтернат та рукодільню для матерів [31, с. 3]. Товариство здійснювало допомогу не лише безпосередньо дітям-сиротам, а й батькам – у вигляді роботи, видачі позик. Найбідніші родини отримували вугілля, мацу. У їдальні, розташованій на Базарній вулиці, а потім перенесеній на Прохоровську вулицю, годувалися від 130 до 280 дітей [31, с. 9, 25].

Денний притулок товариства, розрахований на круглих сиріт і покинутих батьками дітей, розміщувався у шести кімнатах будинку № 14 в Авчинніковському провулку (зараз провулок Нечипуренко). У 1901 р. там проживало 98 дітей [31, с. 11].

У 1869 р. у м. Керч-Єнікале Таврійської губернії виникло добротинне товариство «Ясла», яке 1895 р. відкрило притулок-ясла на 30 дітей. У 1898 р. заклад відвідали 95 хлопчиків

та 212 дівчаток [3, с. 808]. У листопаді 1909 р. товариство «Ясла» об'єдналось з Керченським товариством опіки над дітьми [10, арк. 5]. З 1895 р. у Ялті існувало товариство «Ясла Заріччя», товариство опіки над малолітніми дітьми під назвою «Ясла» було відкрито у 1899 р. у Феодосії Таврійської губернії [3, с. 807]. У Таврійській губернії діяли також з 1900 р. товариство допомоги дітям-сиротам лікарів у Сімферополі, з 1913 р. – товариство опіки над дітьми у Євпаторії [42, с. 266–267].

У лютому 1902 р. з ініціативи Сімферопольського міського голови М. В. Ракова, Таврійського губернатора М. Д. Істинського, єпископа Таврійського Миколи (Зіорова) було відкрито товариство «Дитяча допомога», метою якого стало піклування про дітей збіднілих родин міста та околиць. 27 квітня 1902 р. відбулось перше засідання товариства. Міська влада надала земельну ділянку 3744 кв. сажнів [42, с. 155]. У 1905 р. товариство заснувало літню колонію на 60 місць для дітей початкових класів. У 1906 р. 70 дітей відвідало колонію, яка працювала у безкоштовно наданій садибі Шнейдера в 5 верстах від моря [17, с. 72]. Товариство також збило капітал в 37,5 тис. руб. та витратило 33,7 тис. руб. на будівництво й обладнання лікарні для дітей бідняків Сімферополя.

У 1905 р. виникло товариство дитячих кліматичних колоній у Ялті, яке у садибі «Ай-Тодор» Павла Григоровича Шелапутіна, московського купця 1-ї гільдії, відкрило дитячу колонію. У 1906 р. у колонії перебувало 17 дітей 7–15 років, ослаблених після перенесених хвороб, але не хворих. Оплата за місяць становила 45 руб., але товариство планувало у подальшому приймати дітей за зниженою платою, а бідних – безкоштовно. Що цікаво, колонія працювала круглий рік, на відміну від тодішніх звичайних колоній, і в ній проводились навчальні заняття [17, с. 72].

У 1908 р. в Одесі було створено товариство допомоги бідним єврейським дітям дошкільного віку, які були позбавлені денного притулку. Членами товариства, за статутом,

могли бути особи незалежно від національності [13, арк. 2 зв.]. Засновниками товариства були одеські міщани-євреї Я. І. Буднік, Я. Н. Барський, Л. Я. Брейтман, Р. Л. Брейтман, І. І. Шульберг, купець І. Я. Кохріхт, доктор медицини М. І. Фельдман та ін. [13, арк. 9]. Їм двічі відмовляли, змушували переробити статут товариства (в лютому та травні 1908 р.). Але товариство було відкрито. Воно у 1915 р. щомісяця отримувало субсидію від Одеської міської управи з сум коробочного збору [14, арк. 1–9].

Отже, добротинні товариства, що опікувалися дітьми та діяли на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX ст., на нашу думку, можна класифікувати наступним чином:

- 1) Товариства опіки над немовлятами та покинутими дітьми;
- 2) Товариства виправних притулків над неповнолітніми злочинцями;
- 3) Товариства патронату над неповнолітніми;
- 4) Товариства допомоги хворим дітям;
- 5) Товариства фізичного виховання дітей;
- 6) Товариства «Ясла»;
- 7) Товариства допомоги бідним і безпритульним дітям.

Критерієм класифікації є соціальний статус, вікові особливості неповнолітніх та характер допомоги. Товариства опіки над немовлятами піклувались про покинутих новонароджених. Товариства виправних притулків допомагали малолітнім злочинцям, які за рішенням суду відправлялись не до в'язниць, а до спеціальних притулків і колоній.

Товариства патронату піклувались про неповнолітніх, які відбули покарання. Організації допомоги хворим дітям влаштовували літні санітарні станції та колонії для дітей з малозабезпечених родин та сиріт. Метою товариств фізичного виховання неповнолітніх був фізичний розвиток дітей шкільного віку та розповсюдження правильного погляду на це батьків і вихователів. Тому товариства прагнули вла-

штовувати дитячі садки, купальні, гірки, дитячі школи плавання, колонії за містом для літнього перебування слабких дітей. Товариства «Ясла» організовували денний притулок малозабезпечених дітей, чії батьки працювали. Поширення представлених об'єднань на території Півдня України було нерівномірним: найбільша їх кількість була зосереджена в Одесі, що очевидно пояснювалось розвинутим економічним становищем міста, наявністю залізничного сполучення, що забезпечувало міграцію населення з навколишніх регіонів до міста і можливість знайти притулок для дітей. Характерним для Півдня України виявилось існування національних та релігійних об'єднань допомоги неповнолітнім.

Таким чином, діяльність товариств опіки над дітьми була спрямована на різноманітні категорії неповнолітніх: новонароджених, дошкільнят, школярів. Ці добродійні об'єднання проводили превентивні (профілактичні) заходи щодо недопущення дитячого жебрацтва, злочинності та експлуатації неповнолітніх. Історичний досвід суспільної добродійності, спрямованої на дітей, є корисним і заслуговує на вивчення й використання в сучасних умовах.

Kravchenko E. V.

CHILDREN POORHOUSES IN THE SOUTH OF UKRAINE (the second part of the 19th - the beginning of the 20th century)

Summary

The article analyses the creation process of children poorhouses in the south of Ukraine. Their specialization has been shown. There have been studied the basic activity directions of the organizations providing aid for the minors.

Key words: *Children, charity organization, care, asylums, the minors, patronage.*

ОБЩЕСТВА ПРИЗРЕНИЯ ДЕТЕЙ НА ЮГЕ УКРАИНЫ (вторая половина XIX - начало XX вв.)

Реферат

В статье анализируется процесс создания благотворительных обществ призрения детей на Юге Украины. Показана их специализация. Исследованы основные направления деятельности обществ помощи несовершеннолетним.

Ключевые слова: *Дети, благотворительное общество, призрение, приюты, несовершеннолетние, патронат.*

Джерела та література

1. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1915 год. – Б. м.: Изд. Ведомостей Одес. градоначальства, 1915. – 491, LXI с.
2. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1917 год. – Одесса: Изд. Ведом. Одес. градонач., 1917. – 132, CLXVII, 60 с.
3. Благотворительные учреждения Российской империи. Составлено по Высочайшему повелению Собственною Его Императорского Величества Канцеляриею по учреждениям императрицы Марии: В 3 т. – СПб.: Тип. СПб. акц. общ. печ. дела в России Е. Евдокимова, 1900. – Т. 2. – 986 с.
4. В мастерской малолетних преступников // Детская помощь. – 1888. – № 6. – С. 186–189.
5. Гоголина Т. А. Благотворительная деятельность графов Толстых (по материалам рукописного фонда ОГНБ им. М. Горького) / Т. А. Гоголина // Страницы истории благотворительности в Одессе. К 100-летию вступления графа М. М. Толстого в должность в должность попечителя Одесской городской пу-

- бличной библиотеки: материалы конф., Одесса, 4 дек. 1997 г. – Одесса, 2000. – С. 52–61.
6. Гребцова И. С. Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина XIX в.) / И. С. Гребцова, С. А. Накаева. – Одесса: Астропринт, 2007. – 279 с.
  7. Гребцова И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. (В аспекте проблемы: центр – регион) / И. С. Гребцова, В. В. Гребцов. – Одесса: Астропринт, 2006. – 318 с.
  8. Грузенберг М. О. Детские лечебные и дачные колонии в России / М. О. Грузенберг // Общественное и частное призрение в России. – СПб., 1907. – С. 227–242.
  9. Гузенко Ю. І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) / Ю. І. Гузенко. – Миколаїв: Гліон, 2006. – 232 с.
  10. Державний архів в Автономній Республіці Крим (Держархів АР Крим), ф. 162, оп. 2, спр. 5904, 24 арк.
  11. Держархів АР Крим, ф. 162, оп. 2, спр. 6038, 303 арк.
  12. Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 653, 49 арк.
  13. Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 7, спр. 236, 32 арк.
  14. Держархів Одеської обл., ф. 16, оп. 124, спр. 15772, 11 арк.
  15. Доклады Херсонской губернской земской управы губернскому земскому собранию очередной сессии 1895 года // Сборник Херсонского земства. – 1895. – № 12. – С. 80–81.

16. Закладка здания для исправительного приюта в Одессе // Детская помощь. – 1888. – № 18. – С. 576.
17. Зеленецкий А. М. О заграничных и русских летних колониях (их развитие, современное состояние и влияние на физическое развитие детей): дисс. доктора медицины / А.М. Зеленецкий. – СПб.: Тип. И. В. Леонтьева, 1908. – 179, XVI с.
18. Исправительный приют в Симферополе // Детская помощь. – 1890. – № 12. – С. 426.
19. Кравченко О. Добродійні товариства опіки дітей в Одесі (друга половина ХІХ – початок ХХ століть) / О.Кравченко // Скарбниця української культури: Зб. наук. праць. – Чернігів, 2007. – Вип. 8. – С. 119–123.
20. Некролог. Я.О. Альберт // Детская помощь. – 1888. – № 23. – С. 731–732.
21. Общество о больных детях в Одессе // Детская помощь. – 1889. – № 17. – С. 514.
22. Орлова З. З історії благодійництва на Херсонщині / З. Орлова, О. Шинкаренко. – Херсон: Держархів області, 2000. – 24 с.
23. Отчет детской летней колонии для слабых детей за 1911 год. – Херсон: Паров. Типо-лит. О.Д. Ходушиной, 1911. – 20 с.
24. Отчет комитета Одесского общества покровительства отбывшим наказания и бесприютным с 30-го октября 1887 г. по 1-е января 1889 года. – Одесса: Тип. «Одес. листка», 1889. – 16 с.
25. Отчет комитета Одесского общества попечительства отбывшим наказания и бесприютным, состоящего под Августейшим покровительством Ея Императорского Величества Государыни Императрицы Александры Федоровны. За 1906 год. – Одесса: Тип. «Одес. новости», 1907. – 31 с.
26. Отчет Одесского общества для призрения младенцев и родильниц за 1881 – 1882 год. – Одесса: Слав.

- тип., 1882. – 46 с.
27. Отчёт о деятельности дамского попечительства о бедных и больных детях за 1904 год. – Одесса: Тип. Печ. дела, 1905. – 47 с.
  28. Отчёт о деятельности дамского попечительства о бедных и больных детях католического прихода за 1909 год. – Одесса: Тип. Л. Корнштейна, 1910. – 11 с.
  29. Отчёт о деятельности дамского попечительства о бедных и больных детях римско-католического прихода при Костёле Успения Пресвятой Девы в Одессе на Екатерининской улице за 1910 год. – Б. м. и г. – 8 с.
  30. Отчёт о деятельности Одесского общества содействия физическому воспитанию детей за 1896 г. – Одесса: Тип. Печат. дела, 1897. – 48 с.
  31. Отчёт о деятельности правления Общества попечения о бедных и бесприютных еврейских детях г. Одессы в 1901 году. Год третий. – Одесса: Тип. Исаковича и Бейленсона, 1902. – 65 с.
  32. Отчёт о деятельности санитарной станции общества попечения о больных детях г. Одессы за летний сезон 1888 года. – Одесса: Рус. тип. Исаковича, 1888. – 19 с.
  33. Отчет правления Херсонского общества исправительных приютов за 1914 год и смета на 1916 год. – Херсон: Тип. С. В. Поряденко, 1915. – 43 с.
  34. Отчёт Совета Общества попечения о больных детях г. Одессы с 4-го октября 1887 г. по 1-е января 1889 г. – Одесса: Тип. А. Шульце, 1889. – 25 с.
  35. Отчёт состоящего под Высочайшим Его Императорского Величества покровительством Одесского общества воспитательно-исправительных приютов для малолетних преступников за 1910 год и смета

- на 1911 год. – Одесса: Типо-лит. М. Железняк, 1911. – 57 с.
36. Памятная книжка Керчь-Еникальского градоначальства / Изд. Керч. стат. комитета. – Керчь: Тип. Х. Н. Лаго, 1914. – 14, XXX, 128, XXI, V, 131 с.
  37. Петров Г. Русская благотворительность в 1886 г. / Г. Петров // Детская помощь. – 1887. – № 1. – С. 8–15.
  38. Приют для малолетних преступников в Одессе // Детская помощь. – 1889. – № 16. – С. 486.
  39. Приют для малолетних преступников в Симферополе // Детская помощь. – 1888. – № 2. – С. 38.
  40. Протоколы общих собраний членов Общества по попечению о больных детях города Одессы за 1890 год. – Одесса: Тип. Штаба Одес. Воен. округа, 1891. – 17 с.
  41. Савочка А. Н. Благотворительные заведения Симферополя XIX – начала XX века / А. Н. Савочка // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 18. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.commonuments.criamea-portal.gov.ua>.
  42. Савочка А. М. Становлення і розвиток громадської благодійності в Таврійській губернії (XIX – початок XX століття): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Савочка Антон Миколайович. – Сімферополь, 2012. – 274 с.
  43. Савочка А. Становлення та розвиток благодійних товариств загального типу Таврійської губернії (сер. XIX – поч. XX ст.) / А. Савочка // Краєзнавство. – 2008. – № 1–4. – С. 78–84.
  44. Селиванов А. Одесское общество покровительства отбывшим наказание и бесприютным / А. Селиванов // Вестник благотворительности. – 1899. – № 2. – С. 85–88.

45. Симферопольское общество исправительных приютов // Детская помощь. – 1888. – № 3. – С. 95 – 96.
46. Спира Ф.О. 1864 – 1914. Историческая записка о деятельности общества для призрения младенцев и родильниц за 50-летие его существования. Составленная директором Ф. О. Спира. – Одесса: Слав. тип. Е. Хрисогелос, 1915. – 14 с.
47. Устав Общества попечения о больных детях г. Одессы. – Одесса: Б. м., [1887]. – 16 с.
48. Устав Одесского воспитательно-ремесленного приюта для несовершеннолетних женского пола. - Одесса: Тип. «Полезьа» Я. В. Гринзафта, б. г. - 10 с.
49. Устав Одесского общества для призрения младенцев и родильниц. – Одесса: Тип. П. Францова, 1873. – 17 с.
50. Устав Одесского общества для призрения младенцев и родильниц. – Одесса: Слав. тип. Е. Хрисогелос, 1917. – 15 с.
51. Устав Одесского общества патроната над несовершеннолетними. – Одесса: Слав. тип. Е. Хрисогелос, 1914. – 25 с.
52. Устав Херсонского общества содействия физическому воспитанию детей. – Херсон: Тип. губ. правл., 1897. – 14 с.
53. Шпак В. Реабілітаційна діяльність зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів у ХІХ – на початку ХХ ст. / В. П. Шпак. – Полтава: АСМІ, 2005. – 336 с.